

Mark Krepon: Društvo na ispitu moralnih afera

Mark Krepon (Marc Crépon, 1962) je savremeni francuski filozof, profesor na Višoj normalnoj školi (École Normale Supérieure) u Parizu. Autor je dvadesetak knjiga, od kojih je većina posvećena tematici nasilja kroz proučavanje genocida i totalitarnih režima XX veka. Nasilje kao osnovni fokus u njegovim razmatranjima, kako u privatnoj tako i u javnoj sferi, služi i kao izazov da se ukaže na načine prevazilaženja i mirnog suprotstavljanja tom problemu savremenog sveta. Krepon nam pokazuje neophodnost normativnog cilja moralnog kosmopolitizma kao jedinog mogućeg rešenja, pogotovu u vremenu globalnog sveta, uz društvene mreže koje su izbrisale realne i zamišljene granice i omogućile potpunije razumevanje ranjivosti i smrtnosti koju svi osećamo i delimo. Njegova istraživanja usmerena su i na komponente lingvističkih zajednica (*linguistic communities*) u frankuskom i nemačkom društvu od XVIII do XX veka.

Vaša knjiga Smrtonosno ćutanje (Le consentement meurtrier), prevedena na srpski, italijanski i engleski, ima za cilj da predloži „odnos etike i kosmopolitike“. Da li to znači da prethodne etike nisu bile kosmopolitike? Kako razumeti singularnost i aktuelnost hitne potrebe za „kosmopolitiskom etikom“?

U jednom prethodnom delu, naslovljenom *Geografije duha*, težio sam da analiziram, pa čak i dekonstruišem, sve opise karaktera naroda koje je filozofija proizvela u XVIII i XIX veku. Svaki put kada bih potkazivao te opise, činio sam to vođen duplom pretpostavkom, koja je počivala s jedne strane na uvidu da su oni uvek proizvođači nasilja, i s druge, na pozivu na jednu kosmopolitičku tačku gledišta. Upravo ovu tačku gledišta sam želeo

da preispitam u *Smrtonosnom ćutanju*, svestan činjenice da je ona u doba kada sam pisao *Geografije duha* bila suštinski kantijanska. Ako sam skovao koncept „kosmopolitske etike“, to sam učinio da bih opravdao mogućnost jedne kosmopolitike koja ne počiva na univerzalističkom i transcendentnom shvatanju čoveka. Možda se sećate prve rečenice iz Levinasovog (Emmanuel Levinas) *Totaliteta i beskonačnosti*: „Od najveće je važnosti znati da li smo nasamareni od morala“. U suštini, mogao bih da nadovežem svoje pitanje na njegovo: dakle, ono što bi bilo od najveće važnosti da znamo jeste da li smo nasamareni od morala i etike svaki put kada zahtevamo artikulaciju etike i politike.

Dalja refleksija se stoga situira na duploj ravni. Prva strana te ravni preispituje uslove pod kojima možemo promišljati ovu artikulaciju; a sam uslov sastoji se iz usvajanja tačke gledišta sveta. Pri izostanku ovakve pažnje, uvek rizikujete da moral koji želite da nametnete politici bude jedan partikularni, partijski moral, vođen interesom i uvek odveć kompromitovan, u svojoj univerzalističkoj vokaciji, od vrste nasilja koje prihvatamo kao prigodno. Druga strana prispituje, ovaj put, uslove kosmopolitike, pokazujući da ona podrazumeva artikulaciju jednog etičkog principa. Na tom principu počiva celo *Smrtonosno ćutanje*: on iskazuje da su intersubjektivni odnosi zasnovani na odgovornosti pred negom, pažnjom i ispomoći, koje iziskuju svuda i uvek – ranjivost i smrtnost drugog.

Kako ste došli do formulisanja jednog takvog principa?

Moja polazišna tačka je bila dekonstrukcija prizivanja identiteta, svih filozofskih, ideoloških i političkih korišćenja prvog lica množine „mi“: „mi Evropljani“, „mi koji se zalažemo za tu i tu religiju“, „mi koji govorimo taj i taj jezik“, itd. Na kraju te dekonstrukcije pripadnosti, ostaje jedno i jedinstveno „mi“: „mi smrtnici“. U *Živeti s mišlju o smrti i sećanjem na ratove*, došao sam do zaključka da bi trebalo misliti uporedo pripadnost svetu kao zajedničkom svetu i raspodelu smrtnosti. Smrtnost i ranjivost su ono što nam je ponajviše zajedničko, što nadilazi sve kultur-

ne, religijske, jezičke i druge razlike, sve, iako treba istaći da je ta ranjivost u svetu vrlo nejednako raspodeljena. Jer, ništa nije kadro da nas ujedini pred pravom više nego taj osećaj ranjivosti i smrtnosti, ma kakve bile kulturne razlike koje nas dele – uspeo sam da postavim princip etike odgovornosti nege, pažnje i ispomoci koje su zahtevane svuda i svima.

Ovaj etički princip uspostavlja intersubjektivni odnos: u svom odnosu s drugim, ja sam dužan ili odgovoran za tu negu, pažnju i ispomoc. Ne zaviseći od nekakve transcendentne ideje čoveka, on se odnosi na konkretno i imanentno iskustvo – iskustvo odsustva te odgovornosti. Njegova slabost ili njegova propast se manifestuju kroz sve transakcije koje sebi pridajemo kroz univerzalnost zahteva, iako ovaj poslednji ne bi trebalo da trpi nikakav izuzetak. Ne postoji drugi način na koji možemo živeti svoju pripadnost svetu. Mi ne prestajemo da se navikavamo na nasilje, da zatvaramo oči i zapušavamo uši. Mi „tolerišemo“ činjenicu da postoje muškarci i žene koji nikada nisu ispomognuti i prihvatamo da živimo u sistemu koji, na svaki način, doprinosi održavanju, ili, u svakom slučaju, ne doprinosi brisanju tih oblika ranjivosti i tom povećanju smrtnosti. Takozvano „smrtonosno ćutanje“ se ne svodi na raspodelu između nevinih i krivih, ono je konstitutivna dimenzija našeg bivstvovanja u svetu. Niko mu ne izmiče. Na primer, mi živimo veoma dobro znajući pouzdano da sa druge strane Mediterana postoje stotine hiljada muškaraca i žena koji umiru od gladi, da postoje zaboravljeni ratovi, ogromne nepravde između Severa i Juga, nejednakosti u prisutupu zdravstvu, itd.

U godinama koje su usledile posle objavljivanja Smrtonosnog ćutanja, objavili ste još dve knjige u kojima se čini da nastavljate prethodno razmišljanje: Izazov mržnje, esej o odbijanju nasilja (L'épreuve de la haine, essai sur le refus de la violence) i Nehumani uslovi. Boriti se protiv neprihvatljivog (Inhumaines conditions. Combattre l'intolérable). Možete li objasniti na koji način su Vam se nametnula ova dva produžetka?

Ono što su *Smrtonosno ćutanje i Izazov mržnje, esej o odbijanju nasilja* stremili da uspostave je, ukratko rečeno, artikulacija dva etička principa: ne samo onog koji smo spominjali malopre (odgovornost za pažnju, negu i ispomoć koji prizivaju svuda i za sve ranjivost i smrtnost drugog), nego i nečega u njegovom tragu što predstavlja bezuslovno odbijanje nasilja koje odatle proističe i osudu, bez pribegavanja opravdanjima, razlozima i alibijima koje su u poslednjem veku i mnogo pre toga, toliko pisaca, toliko mislilaca usuđivali da mu pronađu. Što se tiče tog drugog principa, malo je reći da nisu prestali da ga osporavaju svi koji su želeli da nas ubede da se nasilje da pomešati sa realnim, da je ono ponekad neophodno ili da politički realizam isključuje mogućnost da ga se okanemo, primoravajući nas, naprotiv, da izaberemo nasilja koja osuđujemo i ona koja prihvatamo, ili pak podržavamo, po cenu jedne nepodnošljive „kazuistike krvi“.

Dakle, zadatak koji mi se ispostavio je bio vrlo jasan. On se sastojao pre svega u prikazivanju nasilja kao nečega što nije neizbežnost i tezi da se istoričnost ljudskog stanja, baš naprotiv, definiše izmenom percepcije nasilja, što će reći – kapacitetom da identifikujemo, označimo i prestanemo da tolerišemo njegove manifestacije, na koje se ono do sada prilagodilo. Drugačije rečeno, trebalo je pokazati da odbijanje nasilja nije samo etički princip, nego da ono daje mogućnost, na vrlo precizan način, angažmanima političke misli i akcije, koji doprinose pomeranju našeg praga tolerancije. Bez sumnje, nikada se globalno nećemo osloboditi nasilja. Malo je važno čak i da znamo da li danas živimo u društvima koja su više ili manje nasilna nego neka prošla. Ali ipak, važno je prepoznati zajednički rad umetnika, pisaca, mislilaca i udruženih pokreta koji omogućavaju društvima (ne svi u isto vreme, ni istim ritmom) da se otrgnu pojedinačnim formama nasilja, čineći ih u isto vreme vidljivim i nepodnošljivim. Eto moje teze. I postoje najmanje tri primera koji je savršeno ilustruju: dečji rad, koji je u XIX veku populacija sasvim tolerisala, jer im se činilo da nisu mogli da se odreknu njegovih beneficija – to danas više nije slučaj; smrtna kazna i okrutna telesna kažnjavanja, za koje su brojna društva naučila

da uvide neopravdiv karakter, a koje su potom izbacili iz svojih represivnih aparata. Na kraju, obrazovna i kućna nasilja, koja su se dešavala dugo iza zatvorenih vrata i roletni, daleko od pogleda i bez intervencije legislatora, danas su procesuirana.

Vaši filozofski radovi se ističu veoma širokim pozivanjem na književnost. Možete li nam reći šta opravdava takvu praksu?

Književnost me oduvek prati u mojim knjigama. Postoje dva preovlađujuća načina na koja možemo promišljati odnos između književnosti i filozofije. Prvi među njima čini od filozofa najuzvišenijeg hermeneutu književnog teksta, kojem kao da pripada da prevede na svoj konceptualni jezik istinu teksta. Rizik je u tome uvek isti: da singularnost književnog dela, njegovog pisanje, forma i neizvesnosti nestanu u korist filozofske teorije, koja pretenduje na posed smisla, kada već od nje ne čini svoju garanciju ili ilustraciju. Drugi način se, obratno, ne sastoji iz preispitivanja smisla književnih tekstova, već iz neke od njegovih funkcija u društvu. U *Nehumanim uslovima*, odlučio sam se pre za taj pravac, kao što sam to učinio i u *Pozivu pisanja*. Bez želje da je zatvorim u određenu ulogu, cilj je bio da pokažem kako se politika književnosti sastoji u tome da načini vidljivim ono što ne znamo (ili ne želimo) da vidimo, zamislivim ono za šta nemamo hrabrosti da zamislimo. Tako shvaćena, književnost doprinosi promeni naše percepcije, ne nasilja uopšteno, već načina na koji njegove vrlo konkretne manifestacije napadaju, ako ne i uništavaju, svaki put na poseban način, tela i duše na kojima se njihova snaga ispoljava. To je lgoova strategija – kada se angažuje, knjigu za knjigom, kroz sve žanrove, da nam učini smrtnu kaznu neprihvatljivom. Njegov roman *Poslednji dani na smrt osuđenog* ostaje u tom smislu, prema mom viđenju, jedna izuzetna knjiga. Branioci smrtne kazne, u ime njene društvene neophodnosti, ne znaju o čemu govore, toliko, da se nisu pomučili ni da vide šta lgoov narativ dopušta da zamislimo. Ostaje uverenje da književnost u tom naporu nije usamljena. Ovo je takođe poziv na koji odgovara i kinematografija, kao što podse-

ćam u analizi dva filma braće Darden (Jean-Pierre Dardenne, Luc Dardenne; *Rozeta* i *Dva dana, jedna noć*), kojom otvaram *Nehumane uslove*.

Ono što nam ova paralela između filma i književnosti nudi za razmišljanje možemo nazvati jednim iskustvom desaturacije. Jer sve slike, baš kao i svi tekstovi, čak i kada teže da nam pokažu nasilje ili da nam ga prepričaju, ne omogućavaju neophodno doživljaj iskustva neprihvatljivog. Naprotiv, njihova najezda čini jednu istinsku saturaciju koja uništava samu mogućnost promene u srcu i duši, koji ostaju privilegovane staze putem kojih možemo pomeriti svoj prag tolerancije. Ujedno, književnost i film nas pozivaju da nanovo promislimo tu protivmoć reči, kao i protivmoć slika, kako bismo se suprotstavili sporog sedimentaciji neprihvatljivog koje na kraju, polako ali sigurno, čini nepodnošljivo uobičajenim.

Pređimo sada na Vašu poslednju knjigu Ova vremena, društvo na ispitu moralnih afera, objavljenoj u jesen 2020. Ona je posvećena aferama zlostavljanja, seksualnih agresija i pedofilije koje su uzburkale poslednjih godina svetove filma, književnosti, crkve i sportskih federacija. Kako vidite ovu epohu?

U *Nehumanim uslovima* nisam se toliko interesovao za nasilje po sebi, koliko za uslove koji dozvoljavaju njegovo povlačenje u neku određenu oblast, u nekom datom društvu. Ne želim da verujem da su društva osuđena na oblike nasilja kojih se nikada ne mogu otarasiti, protiv kojih se ne mogu boriti i koje moraju posmatrati kao neizbežne. Povlačenje njihovog praga tolerancije podrazumeva uvek tri stvari. S jedne strane, pojedinačne glasove koji izdaju to nasilje za ono što jeste. Potom, niz pokreta mišljenja koji se bave tim pitanjem i daju mu publiku koju pojedinačni glasovi ne bi bili u stanju da mu pribave. I, na kraju, rad zakonodavca koji će da prevede to odbijanje nasilja u zakon. Završavajući ovu prethodnu knjigu, znao sam da mi je nedostajalo makar jedno poglavlje koje bih posvetio seksualnim zločinima.

To poglavlje je postalo knjiga. Ono što razumem iz aktuelne situacije je da se društvo najednom prihvatilo pitanja seksualnih zločina i da su se ti različiti akteri ujedinili kako bi povukli unazad naš prag tolerancije kada su u pitanju pomenuti prestupi. Pojedinačni glasovi koji se prihvataju teme su u početku pre svega glasovi žrtava. One su te koje probijaju zid tišine iza kog su bile zatvorene godinama. Njihov odjek dolazi od onoga što čine da se pojavi sa ogromnim intenzitetom trauma vezanih za oblike nasilja koji su seksualne agresije, pedofilija, incest, silovanje i na jedan uopšten način – sve vrste zlostavljanja. Moja impresija je da trenutno živimo značajnu epohu sa te tačke gledišta: tolerancija društava spram seksualnog zlostavljanja, čiju srazmeru ona nisu želela da uzmu u obzir, niti da razumeju traum koje ono nosi, u fazi je povlačenja.

To je istinski zemljotres, čim uspeva da uzdrma izvanredno čvrste institucije: Crkva više ne može da zatvara oči, svet umetnosti i spektakla takođe, kao i svet sporta. Svi miljei su tako suočeni sa sopstvenom tišinom i sopstvenim saučesništvom, koji više ne prolaze. Razmišljajući o svojoj deci i svojim studentima i studentkinjama, postaje mi jasno da se ovde radi o fenomenu koji je određujući i vrlo značajan za celu jednu generaciju. Ne želim da kažem da moja generacija, ona rođenih šezdesetih godina, nije imala svest o postojanju zlostavljanja, seksualnih prestupa i silovanja, ali ne mislim ni da je saznanje koje smo mogli da imamo na početku osamdesetih, imalo u našem duhu, našim angažmanima, našim borbama, istu važnost koju ima za generaciju moje dece i mojih studenata i studentkinja. Mi smo tada još bili nošeni protivljenjima i preispitivanjima prethodnih generacija, kako bismo se suprotstavili različitim oblicima porodične, moralne, društvene, religiozne represije seksualnosti, koje su činile teret nad našim željama. Ono što je tada bilo zaboravljeno ili je pak skliznulo u drugi plan, jeste ono što bi moglo biti (što i dalje jeste) nasilno u takvim ispoljavanjima i brutalno u svom oslobođenju. Desila se, čini mi se, promena paradigme u tom smislu. Akcenat se pomerio sa oslobođenja seksualnosti na uviđajnost prema žrtvama seksualne agresije.

*Kako iz ove perspektive definišete specifičnost incesta, ko-
jem posvećujete veliku pažnju u ovoj knjizi?*

Ono što je užasavajuće u vezi s incestom jeste da je tvrdava koja štiti njegovu tajnu bila i ostaje zastrašujuće solidna: ona nije ništa manje od naše idealizacije porodice. Ako je ostao toliko dugo tabu, ako je bio spominjan samo prikrivenim rečima, to je zbog dvostruke slike o porodici koju sami sebi stvaramo i koju slavimo. Pre svega, mi imamo potrebu da verujemo – i imamo razloga zašto to želimo – da privrženost koja povezuje, u okviru porodice, decu sa svojim roditeljima, babama i dedama, stričevima i strinama, braćom i sestrama, između njih stvara izvesnu snagu koja dozvoljava svakom pojedinačno da se konstruiše i da se projektuje u budućnost. Čini nam se prirodnim, odista ispravnim, da edukacija pronalazi svoj oslonac u poverenju i ljubavi koje donose ove veze. Ono što nam incest bolno otkriva je da nije nikada isključeno da erotizacija nasilja, na kojoj počiva svaka seksualna agresija, pretvara ljubav u svoju suprotnost, što će reći, u silu uništenja. Dešava se, češće nego što bismo želeli da poverujemo, da privrženost napusti svoje uzuse, dajući pravo jednoj seksualnosti koju bi trebalo da zabrani. Ono na šta bez prestanka treba podsećati je da je takav iskorak zločin koji ništa ne može opravdati. „Inicijacija u seksualnost“, u svoje „zadovoljstvo“, ne može konstituisati, ni na koji način, činilac obrazovanja. Ono nije, ono nikada nije bilo, ništa drugo nego zverski alibi koji sebi daju odrasli predatori kako bi raspolagali telima dece, u cilju zadovoljenja svojih nagona. Ali to nije jedini razlog zašto incest uzdrmava i kvari našu percepciju porodice. Zašto ljubav izlazi iz svojih okvira? Zašto okolina previše često ostaje nema? Zato što se incest ne može odvojiti od manifestacija patrijarhalne dominacije, čineći njen produžetak, kao i njenu najkriminalniju perverziju. Svaki slučaj priziva drugačiju analizu i ne bismo smeli generalizovati. Ali mnogo se priča i svedočenja preklapa da bi opisali jednu „porodičnu scenu“, u kojoj jedan ili više muškaraca, u posedu moći potpune dominacije nad celokupnom porodicom, nad kojom vladaju kao gospodari, proširuju pravo koje sebi daju na suvereni posed dečijih tela.

To je bez sumnje razlog zašto je moć javnosti posustajala da se uvuče u porodične tajne, koliko god monstruozne one bile. U interesu dece, bilo je vreme da ona otvori vrata.

Ideja kraja, ili barem opadanja uloge intelektualaca, brani se u značajnom broju teorijskih tekstova objavljenih u poslednjih trideset godina. Da li se Vi slažete sa tom tezom i koja je, za Vas, uloga i mesto angažmana intelektualaca u savremenim društvima i društvenim previranjima? Na kraju, učestvovali ste aktivno u brojnim inicijativama borbe za demokratiju i slobodu. Poslednja se vodila za srpski Institut za filozofiju i društvenu teoriju, u kojoj ste se priključili internacionalnom pozivu na podršku koji je doneo pozitivne rezultate. Mislite li da intelektualci mogu da načine razliku i koja bi ta razlika bila?

Iz principa, uvek sam nepoverljiv prema retorikama „kraja“ i „opadanja“, kojima su imanentni pasivnost, odustajanje i oblik nihilizma koji uvek završe pristankom na najgore. Sve teme koje smo dotakli u našem razgovoru, prateći Vaša pitanja, dokazuju suprotno: a to su upravo potreba i mesto, nezgodni za vlast, koje intelektualci zauzimaju u društvu. Kako misliti puteve koji vode van smrtonosnog ćutanja, odbijanje udruženih kultura straha i neprijatelja koji ga hrane, identifikaciju oblika nasilja koje društva ne žele ili ne umeju da vide, povlačenje praga tolerancije koji čini da prihvatamo neprihvatljivo, bez priznanja odlučujućeg udela koji zauzima skup snaga posvećenih (jer to je njihov poziv) da probude „kritički duh“, bez kog nema ni izlaza, ni odbijanja, ni identifikacije ni povlačenja koji bi bili mogući. Te snage, to su istovremeno intelektualci i udruženi pokreti koji ih otelotvoravaju. I nije slučajno što autoritarni i diktatorski režimi pokušavaju uvek da ih zabrinuto učutkaju – a ako se njihova represija događa u demokratiji, to je siguran znak da je ona ugrožena i odveć oslabljena. Ako zaista svedočimo „kraju“ intelektualaca, zašto se njih toliko pribojavaju čak i režimi sa najboljim namerama? Zašto bi ih oni inače zabrinjavali? Ako od njih strepe, to pokazuje, naprotiv, da je funkcija intelektualca suštinski u izvršavanju jedne protivmoći, dajući građanima kritičko oruđe

koje će njihov duh navesti na takozvanu kritiku. Svaki put kada neka politička moć, ma koja ona bila, iskaže svoje nepoverenje ili odusustvo vere u intelektualce, iz straha da oni možda hrane jedan takav duh, oni prilažu dokaz da, podležući iskušenju vertikalnosti, ona sve manje i manje trpi različite oblike osporavanja koji pružaju otpor njenoj arbitrarnosti.

Razgovor vodila Zona Zarić

Preveo Edvard Đorđević